

(Géza/bizrenkülön.doc) (2013. november 12.)

Elküldve tud.tört. áttekintés AH 2013. nov. 12.

Galavics Géza

Reneszánsz művészettörténeti kutatások Magyarországon 1995-2012 között

A magyar művészettörténet-írás történetében nincs még egy olyan stíluskorszak, amelyet az utóbbi bő másfél évtizedben olyannyira gyökeresen átformáltak volna, mint a magyarországi reneszánszt. S erről a folyamatról szerencsés módon kitűnő, a magyarországi reneszánsz kutatást a kezdetektől áttekintő tudománytörténeti összefoglalás is rendelkezésre áll (Mikó Árpád tanulmánya, a *„Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16.-17. század) I-II.”* katalógusban, MNG, 2008). Az 1980-as évek elejéig a hazai reneszánszról kialakított képet Balogh Jolán közel félévszázada nagy gonddal és hatalmas tudásanyaggal formált művészettörténeti konstrukciója határozta meg. Mátyás király reneszánsz mecénatúrája állt ennek középpontjában, majd ennek hatására az itáliai reneszánsz formakincs elterjedése Magyarországon, egészen Erdélyig, ahol belőle született az erdélyi „virágos reneszánsz”, s jutott el egészen a népművészet megtermékenyítéséig. Nagy ívű koncepció volt ez, s Balogh Jolánnak olyan jelentős művei kísérték, mint az *„Erdélyi renaissance, I. 1460-1541.”* (Kolozsvár, 1943), *„Az esztergomi Bakócz kápolna”* (Bp., 1955) monográfia, *„A Művészet Mátyás király udvarában I-II.”* (Bp., 1966), a *Varadinum-kötet* (1982), s pályafutását mintegy megkoronázta a schallaburgi Mátyás-kiállítás (*„Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458-1541”* Kiáll. kat., Schallaburg, Wien, 1982) és annak budapesti bemutatása (1983). Ám a nagy emlék- és forrásanyaggal dolgozó, de erősen italocentrikus, stílusformákhoz kötött és tipologizáló reneszánsz koncepcióját az 1980-as évektől egyre több felől bontották meg. Új nézőpontok, új módszerek, eddig figyelmen kívül hagyott korszakok és emlékek, továbbá újonnan előkerült leletek megismerése révén lépésről lépésre változott meg a magyarországi reneszánsz képe, s három évtized alatt a lényegét, összképét tekintve mára egy jelentősen más reneszánsz korszak-kép alakult ki.

A változtatáshoz a legerősebb impulzus az irodalomtörténet felől, Klaniczay Tibortól és körétől érkezett. A humanisták tevékenységének, szerepének, a reneszánsz művészet kifejezőmódjának, benne az antikvitáshoz való viszonyának vizsgálata az 1980-as évektől egy új, korszerűbb reneszánsz-felfogást testesített meg, s termékenyítően hatott nemcsak az irodalomtörténet, de a művészettörténet-írásra is. A Magyarországon működő (nem csak Mátyás-kori) humanisták tevékenységének vizsgálata, a róluk szóló kutatási eredmények, revízióra készítették a korszak művészettörténész kutatóit, „reneszánsz” fogalomhasználatát és kontextualizálását illetően. Az 1990-es évektől olyan nagy kutatási hagyománnyal bíró, emblemikus műtárgy-együttes kapott új értelmezést, mint például a Corvina Könyvtár, s különösen illusztrált dísz-kódexei. A kutatás metodikában a korábbiaknál jóval nagyobb szerepet kapott a filológia, s nem csak a dísz-kódexek kép/szöveg viszonylatában, hanem az építészetről és a művészetekről szóló egykorú források értelmezése kapcsán, s a magyarországi reneszánsz művészet másik legfontosabb emlékcsoportjának, a reneszánsz kőfaragványoknak a vizsgálatában is. Itt a tipológia helyére a formák és a hozzájuk köthető megrendelési szándékok, a síremléktípusoknak és azok anyagának megválasztása s a művészeti hagyományokhoz való bonyolult viszonyrendszer vizsgálata lépett. A magyarországi művészettörténet-írásban a Mátyás-kori reneszánsz kutatásának változatlanul fontos szerepe jutott, de felerősödött a Jagello-kori királyi udvar művészetpártolásának vizsgálata, a világi és egyházi elit mecénatúrájának s a későreneszánsz kori humanista köröknek, gyűjteményeinek, kapcsolatrendszerüknek kutatása is.

A budai vár s a visegrádi királyi palota változatlanul kitüntetett szerepet kap a Mátyás és Jagello-kori reneszánsz kutatásában. Mellettük azonban az utóbbi másfél évtizedben fokozottabb figyelem irányult Esztergomra: Vitéz János humanista műveltségére, udvarának könyvkultúrájára, Bakócz Tamás kápolnájának stíluseredetére, s mellettük Beatrix királyné udvarára, mecénatúrájára, az általa foglalkoztatott mesterek és humanisták köreire, az általuk képviselt művészeti reprezentáció Mátyásétól eltérő karakterére. Mindezek együtt az eddigieknél jelentősebb szerepet biztosítanak e témakörben a reneszánsz magyarországi meghonosodásában. (Mikó Árpád, Horváth István, Vukov Konstantin). A Corvina-kutatás mellett a magyarországi reneszánsz történetének másik nagy hagyományú terrénuma a reneszánsz kőfaragványok összegyűjtése és vizsgálata. Műemléki

kutatások és helyreállítások során nemcsak Budán, de Nyitrától Székesfehérváron át Pécsig, Soprontól Vácon át erdélyi helyszínekig igen sok reneszánsz kőfaragvány került elő, s ezek az eddigieknél jóval több lehetőséget kínálnak a reneszánsz művészetet pártfogoló rétegeinek, az emlékek műfaji sokszínűségének és a mesterek műhelykapcsolatainak vizsgálatára. Művészettörténeti helyük, jelentőségük megállapításánál nemcsak terminológiai változást jelent, hogy formarendszerük kapcsán nem a túl általános „reneszánsz” fogalmát használják, hanem az itáliai reneszánsz gyökereit, karakterét jobban kifejező – s az „északi reneszánsz” sokáig mellőzött stílusirányzatának emlékeitől árnyaltabb megkülönböztetést lehetővé tévő – „all’ antica” formák kategóriáját. Ezek értékelésekor azonban nem a hagyományos – Budáról a kőfaragó műhelyek által szétsugárzott reneszánsz formakincs elterjedése – nézőpont a meghatározó, hanem bennük az egyházi és politikai elitnek az udvari reprezentáció mintáit, „all’ antica” reprezentációs formakincsét átvevő építetők gesztusát kell látnunk.

Az utóbbi bő másfél évtizedben jelentősen felerősödött a reneszánsz művészet mecénás személyiségeinek a kutatása is, akárha csak egy-egy jellegzetes műtárgycsoport vagy gyűjtemény (vagy annak csak leltára) kapcsolható a nevükhöz. De két markáns főpapi személyiség, a pécsi püspök Szathmáry György és a váci püspök Báthori Miklós mecénatúrájának jelentőségét az is mutatja, hogy önálló kötetet illetve tanulmánykötetet szenteltek tevékenységüknek. (Farbaky Péter: *„Szatmári György, a mecénás. Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon”* (Művészettörténeti Füzetek, 27 Bp., 2002), *Emlékkötet Szathmáry György tiszteletére*, szerk. Fedeles T. 2007, *„Báthory Miklós váci püspök (1474-1506) emlékezete. Tanulmányok a „Váci püspökség Báthory Emlékéve 2006” alkalmából rendezett konferencia anyagából.*”, szerk. Horváth Alice, Vác, 2007).

A Mátyás- király és a magyarországi humanizmus, s újabban a Jagello-kor iránt az érdeklődés változatlanul nemzetközi szintű, s ezt a reneszánsz évben (2008) Budapesten megrendezett nagyszabású Mátyás-konferencia előadásai (nem jelentek meg), s a firenzei Villa I Tatti-ban amerikai és európai, köztük a legkiválóbb magyarországi specialisták részvételével lezajlott konferencia (magyar részről kezdeményezője, s a Firenzében 2011-ben kiadott kötet egyik szerkesztője, Farbaky Péter) szemléltetheti a legjobban. (*„Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance. Acts of an International Conference, Florence, Villa I Tatti, June 6-8,*

2007.” Villa I Tatti Series 27, Ed. by Péter Farbaky, Louis A. Waldman) A nemzetközi érdeklődést jól jelzi, hogy két, Mátyás- király udvarában (is) működő itáliai szobrász tevékenységét egy német és egy olasz kutató dolgozta fel: (J. Röhl: Giovanni Dalmata, F. Cagliotti: Gregorio di Lorenzo [korábban a Márványmadonnák mestere], mindkettő legutóbb a budapesti Mátyás-kiállítás (BTM 2008) katalógusában.

A magyarországi reneszánsz kutatásnak a vizsgált időpontban egyik legeredményesebb területe a koraújkori sírkő-kutatás lett. Művelői szisztematikusan végigvizsgálták, leírták és rendszerbe foglalva közzé tették a történeti Magyarországon a 16-17. századból fennmaradt sírkőanyagot. Feliratok, címerek, szobrászati megfogalmazás, a sírkő anyagának, típusának, a feliratok betűtípusának, a temetkezési helynek a megválasztása, s a valóságos, vagy a vágyott társadalmi hely kijelölése nem csak a művészettörténet, hanem a társadalomtörténet számára is gazdag információs forrásul szolgál. (Mikó Á., Pálffy G., Ludiková Z.) A korszak elitjének vezető személyiségeihez kapcsolódik a magyarországi reneszánsz portréművészet kezdeteinek átfogó vizsgálata, amely a portré iránti igény megjelenésétől, első példától, a portrékészítés alkalmainak, mesterválasztásainak, típusainak, műfajainak, a társadalmi reprezentációval, az udvari kapcsolatrendszerrel, a humanista köröktől érkező impulzusokkal összefüggő hálózatát művészettörténeti folyamatként Buzási Enikő először írta le. Új elem a 16-17. századi magyarországi későreneszánsz művészet kutatásában a metszetelőképek használatának kimutatása (J. Medvecký, Galavics G.), amely közvetlen s jól dokumentálható képet ad arról, hogy a korszak hazai mesterei és megrendelői az európai sokszorosított grafika hatalmas terméséből mit ismertek és használtak föl műveikben, s miként terjedtek el az európai reneszánsz és barokk művészet újításai, képi megoldásai Magyarországon.

Az iparművészet ágában a 16-17. századi ötvösség története szolgált a legtöbb új eredménnyel: részben az Esterházy Kincstár fő műveinek, megrendelői, művészettörténeti és reprezentációs hátterére figyelő vizsgálatok révén (Szilágyi András: *„Az Esterházy-gyűjtemény*

15. századi ötvösművei és a Mátyás-tradíció” Ars Decorativa 12, Bp., 1992, *„Az Esterházy-kincstár*”, Bp., 1994), részben pedig nagy múzeumi és egyházi gyűjtemények anyagának friss szellemű újraértékelése révén (Kiss Erika: *„Udvari*

ötvösség a XVII. században a királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben.” (PhD-disszertáció, Bp., 2002, „Ötvösök és megrendelők a királyi Magyarország és a fejedelemség udvaraiban.” In: Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2003, 245-254). Ezen a területen kínált új lehetőséget az 1990-es évektől Közép-Európában a megváltozott politikai környezet, amelyben a magyarországi kutatók végzik, szisztematikus következetességgel, s teszik közzé a határon túli területek magyar egyházainak ötvösművészeti emlékeit (P. Szalai Emőke szerk.: *„Magyar Református Egyház Javainak Tára. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, II. Zempléni Református Egyházmegye I.”* Debrecen, 2007). Az Esterházy Kincstár anyagának feldolgozásához s az évtizedek óta folyó restauráláshoz kapcsolódva látványos eredményeket hozott a textilművészet (szőnyeg, hímzés, viseletek és tartozékaik, lótakarók) kutatása, s különösen a török kori, a török iparművészet 16-17. századi intenzív magyarországi jelenlétének jegyében (Pásztor Emese munkái: *„Oszmán-török hímzések az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.”* Kiáll. kat. Eger, 1990, *„Die osmanisch-türkischen Objekte in der Esterházy Schatzkammer.”* In: Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy. Szerk.: Mraz, Gerda – Galavics, Géza. Wien 1999, 83-100, *„Ottoman Saddlecloths, Saddles, Bow-Cases and Quivers in Transylvania and Royal Hungary. Ottoman-Turkish Textiles in the Esterházy Collections at the Museum of Applied Arts, Budapest.”* In: Turkish Flowers 2005, 101-114.), *„Oszmán-török textilmunkák a királyság és az Erdélyi fejedelemség nemesi udvarházaiban.”* In: A magyar kézművesipar története. Szerk.: Szulovszky János. Bp., 2005, 204-208.)

A magyarországi reneszánszról való tudásunk alakításában a felsoroltakon kívül még számosan vállaltak részt itthon és külföldön is egy-egy műalkotás, műalkotáscsoport vagy egy-egy részjelenség feldolgozásában. De nem hallgatható el, hogy a magyarországi reneszánsz művészet egészéről szóló áttekintésben meghatározó szerepe Mikó Árpádnak volt, aki negyedszázados tevékenysége során saját kutatásai és mások eredményei integrálásával a magyarországi reneszánsz művészet történetének új modelljét alkotta meg. Első ízben 2001-ben, majd kibővíve 2008-ban formálta egységes narratívává, s mindkét összefoglalást a Corvina adta ki. (Mikó Árpád: *„Reneszánsz”*. In: Magyar[országi] művészet a kezdetektől...) Ez a

teljesítmény – amint ezt Buzási Enikő a Művészettörténeti Bizottság számára készült értékelésében meg is fogalmazta – „évtizedek óta tartó módszeres kutatásból és szisztematikus forrásfeltárásból eredő nagy anyagismereten, valamint az egyes műfajok jelenségeinek együttlátásán alapszik. Munkáiban a korszak 15. századi kezdeteitől a 17. század közepéig, a reneszánsz művészet utóéletének végső határáig veszi sorra és vizsgálja az építészet és annak részterületei, a sírkőplasztika, a miniatúra- ill. címereslevél-festészet, továbbá az egyházi berendezések (famennyezetek, epitáfiumok) emlékeinek ikonográfiai és stíluskritikai problémáit. Vizsgálati szempontjaiban a tárgyak mellett mindenkor hangsúlyosan jelen van a megrendelők, s az általuk képviselt, sokszor éppenséggel általuk meghatározott szellemi közeg, de főleg az írott anyag mindenfajta formája, a kódextől a levéltári forrásig, a humanista szövegtől a kincstárleltárig. Az írott szöveg mindenkor, nem csak az értelmezésben, de gyakran az epigráfia felől is kulcsszerepet kap a vizsgálatok során; a humanista szövegek és feliratok filológiai értelmezésének beemelése a művészettörténet módszerei közé pályája kezdetétől fogva meghatározó, és a korszak jelenségeinek elemzésében újító jellemzője”.

Mikó Árpád meghatározó szerepet játszott főkurátorként vagy társkurátorként azokban a nagy kiállításokban és katalógusokban, amelyek a magyarországi reneszánsz művészet emlékeit is újra és újra új kontextusokba helyezték és a szélesebb közönséggel is megismertették: „*Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon.*” (Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Kiáll. kat., Magyar Nemzeti Galéria, Bp, 1994), „*Történelem – Kép 2000. Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon.*” Szerk.: Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Kiáll. kat. MNG, Bp., 2000), „*Jankovich Miklós (1772-1846) gyűjteményei.*” Szerk.: Mikó Árpád. Kiáll. kat. MNG, Bp., 2002), „*Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16.-17. század) I-II.*” kiáll. kat., Szerk. Mikó Árpád, Verő Mária, MNG, Bp. 2008). *Mátyás öröksége*, 2008. Emellett munkatársa vagy tanácsadója volt a „Reneszánsz Év” (2008) olyan nagyszabású kiállításainak, mint a „*Hunyadi Mátyás, a király*” (BTM), a „*Beatrix öröksége*” (Iparművészeti Múzeum), a „*Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei*” (OSZK). A Reneszánsz évnek a négy nagy kiállítása nemzetközi kölcsönzésekkel és részben nemzetközi szerzőgárdával, tudományos igényű, angolul is kiadott (vagy bő angol nyelvű kivonattal kísért) katalógusokkal a magyar reneszánsz kutatás kiemelkedő

szellemi és múzeumi teljesítményei voltak, s együtt a magyar reneszánsz kutatók külföldi szerepléseivel, minden eddiginél többet tettek a magyarországi reneszánsz művészet hazai és külföldi megismertetéséért.

Ezek a kiállítások múzeumi műtárgyak és muzealizált emlékek köré szerveződtek. De volt a reneszánszsal foglalkozó magyar művészettörténet-írásnak egy olyan területe, mely zömmel a mai is a helyszínen lévő reneszánsz műemlékek kutatásában ért el jelentős eredményeket. Ide sorolhatjuk Koppány Tibor és Feld István építészettörténeti tárgyú, várakkal, várkastélyokkal foglalkozó köteteit, s Farbak Péter hasonló témájú írásait, kiegészítve az ő jelentős tudományszervezési tevékenységével és a magyar reneszánsz építészettörténeti kutatások eredményeinek külföldi megismertetésével. A reneszánsz építészet történetében a legjelentősebb eredmények azonban az erdélyi későreneszánsz építészet témaköréhez kapcsolhatók. Kolozsvári művészettörténész, Kovács András az erről szóló művek szerzője, aki az 1970-es évek végétől elindulva a B. Nagy Margit által megkezdett úton, és támaszkodva az ő eredményeire, módszeresen tárta fel az erdélyi késő reneszánsz építészet valós összefüggéseit. Mindkettejük módszere következetesen az egyes emlékekre, emlékcsoportokra vonatkozó, az írott források feltárására, értelmezésére s a helyszíni megfigyelésekre, kutatásokra épült. Eredményeik sorra felülírták Balogh Jolánnak az erdélyi reneszánszról kialakított, töretlenül egyenes vonalú, a 20. századi népművészetig vezetett felfogását. Kovács András fordított egyet azon a Balogh Jolán által képviselt koncepción, amely az Itáliából érkező művészeti impulzusok, formák Erdélyen történő lassú szétáradását vizsgálta. Kovács András a különböző erdélyi művészeti emlékek történetétől, megrendelőitől, az épületek és térrendszerük funkciójától, a tervezésben és megvalósításban közreműködő mesterek tevékenységétől, az egykori leírásoktól s a megmaradt művektől indult el, majd karakterizálva az egyes emlékeket, emlékcsoportokat jelölte ki helyüket az erdélyi és a közép-európai művészet történetében. Kiemelten foglalkozott a gyulafehérvári fejedelmi udvar építkezéseivel és reprezentációjával, végig követve ennek mintaadó szerepét az erdélyi főnemesek építkezéseiben, behatóan tárgyalta a 16., s részben a 17. században is meghatározó várépítészetet, az Észak-Itáliában vagy az osztrák tartományokból érkező hadmérnökök, „várfundálók” tevékenységét és szerepét. Foglalkozott a kor templomépítészetével, belső díszítésükkel, sírköveikkel, szószékeikkel,

famennyezeteikkel, továbbá városi lakóházak, azok építtetőivel és kőfaragóival, az erdélyi épület- és díszítő-hagyománnyal és megannyi, e felsorolásba nem beférő témakörrel is. Munkásságában az erdélyi fejedelemség reneszánsz művészetéről gazdagon strukturált összképet formált, amely képes volt annak művészeti emlékein keresztül az ország társadalmi és politikai berendezését, viszonyrendszerét is felidézni, s mestereken, műveken, stílusirányzatokon keresztül érzékeltetni, hogy Erdély művészetében őrizve saját hagyományait, mégis ezer szállal kötődött a Magyar Királysághoz s a környező európai országok szinte mindegyikéhez. Kovács András eredményeit különböző tanulmányain kívül önálló kötetben is összefoglalta, s a „*Későreneszánsz építészet Erdélyben, 1541-1720*”, Budapest – Kolozsvár, 2003) könyve az utóbbi másfél évtized egyik legjelentősebb, régi művészettel foglalkozó művészettörténeti produkciója lett. Egyúttal a magyarországi művészettörténet-írás határon túli ágának az összetartozás természetességét megtestesítő darabja is. Ha hozzávesszük, hogy a szerző mindeközben a kolozsvári egyetem magyar nyelvű művészettörténet tanszékén szinte egyedül felnevelt egy fiatal, az ő munkáját továbbvinni képes erdélyi művészettörténész generációt is, tevékenységét méginkább a magyar művészettörténet-írás kiemelkedő teljesítményének nevezhetjük. Tanítványai tiszteletére 2012-ben köszöntőkötetet adtak ki.

A Szépművészeti Múzeumban folyó reneszánsz kutatásokról lásd együtt az ottani barokk kutatásokkal, a magyarországi barokk kutatásról szóló rész végén írottakat.